

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 4, p. 121-132, August 2012

DĪVĀNU LUĠĀTĪ'T-TŪRK'TEKĪ OĖUZCA EYLEMLERİN ESKĪ KİPÇAK TŪRKÇESİNDEKĪ GÖRÜNŪMŪ

*THE APPEARANCE OF THE OGHUZ VERBS İN THE OLD KİPCHAK TURKİSH
THAT TAKE PLACE İN THE DĪVĀNU LUĠĀTĪ'T-TŪRK*

M. Selda KARAŞLAR

Yıldız Teknik Üniversitesi

Abstract

DĪvānu Luġāti't-TŪrk has precious information about some TŪrkish people of the 11th century. This work is also important as it is the oldest source of Oghuz and Kipchak dialects. According to *DĪvānu Luġāti't-TŪrk* it is understood that Oghuz and Kipchak people interacts in consistent ways in the 11th Century. We can also see this interaction in Old Kipchak Turkish works. In this period attention to Turkish language increased and many works have been written, for Turks have the domination and the authority. These works consist dictionaries and grammar books written for the aim of teaching Arabs Turkish language, copies of Turkish works about some other fields and translations of Arabic and Persian works. The aim of this study is to introduce the existence of verbs registered as Oghuz in *DĪvānu Luġāti't-TŪrk* Old Kipchak Turkish dictionaries and woks.

Key words: Oghuz, Kipchak, interaction, verb.

Öz

DĪvānu Luġāti't-TŪrk XI. yüzyıl TŪrk dünyasının çeşitli boy ve kavimleri ile onların dilleri hakkında değerli bilgiler içermektedir. Eser OĖuz ve Kıpçak lehçeleriyle ilgili ilk bilgiler vermesi bakımından da önem taşımaktadır. Eserden hareketle OĖuz-Kıpçak etkileşiminin XI. yüzyılda yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Bu etkileşimi Eski Kıpçak TŪrkçesi eserlerinde de görebilmekteyiz. Bu dönemde Kıpçaklarda TŪrk sultanlarının başta bulunmaları ve hâkimiyetin TŪrklerde olması sebebiyle TŪrkçeye karşı ilgi artmış ve birçok eser yazılmıştır. Bu eserler Araplara TŪrkçeyi öğretmek için

yazılmış sözlük ve gramer kitaplarından, başka sahalarda yazılan Türkçe eserlerin istinsah ettirilmesinden ve Arapça ve Farsçadan çeşitli konularda yazılmış eserlerin tercümesinden oluşmaktadır. Bu çalışma ile *Dīvānu Luġāti't-Türk*'teki Oġuzca kayıtlı eylemlerin Eski Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerindeki varlığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Oġuz, Kıpçak, etkileşim, eylem.

Dīvānu Luġāti't-Türk'te Oġuzlar ve Kıpçaklar

Türk sözlükçülük geleneğinin ilk ürünü olarak, XI. yüzyıl Türk dünyasının dili, kültürü ve yaşayışı hakkında zengin ve özgün bilgiler veren *Dīvānu Luġāti't-Türk* Türk dili tarihi bakımından olduğu kadar Türk kültür tarihi bakımından da büyük önem taşımaktadır. Dönemin Türk dilini gerek söz varlığı gerekse gramer açısından diyalektolojik malzemeyi de içererek mükemmel bir şekilde ortaya koyan *Dīvānu Luġāti't-Türk* XI. yüzyıl Türk dünyasının çeşitli boy ve kavimleri ile onların dilleri hakkında değerli bilgiler içermektedir. Bu bilgiler içinde özellikle Oġuzca ve Kıpçakça sözcükler ile bu sözcüklere ait gramer bilgileri yer almaktadır.

Kıpçakların uzun müddet Türkmenlerle birlikte yaşamaları sonucunda Kıpçakça da Oġuzca ile yakın temasta bulunmuştur. Bunun sonucunda Kıpçakça metinlerin dili Türk dili sınıflamalarında kesin bir yere konulamamıştır. Genellikle kuzey grubuna giren Kıpçakça ile güney grubuna giren Oġuzca kendi özelliklerini korumakla birlikte eserlerdeki ikilikler bazı tereddütlerin oluşmasına sebep olmuştur.

Kâşgarlı Mahmut, *yasık* 'gedeleç' (Oġuzlar ve Kıpçaklar bilmezler); *yinçü* 'inci' (Oġuzlarla Kıpçaklar buna *cincü* derler); *yavlak* 'kötü, düşkün' (Oġuzca ve Kıpçakça) gibi daha birçok örneğinde Oġuzca ve Kıpçakçayı birlikte zikretmiştir. Bu durum XI. yüzyılda bu dillerin birbirinden pek farklı özellikler taşımadığını göstermektedir. Zamanla Oġuzlara dâhil olan Türkmenlerin güneye, Kıpçakların kuzeye göç ederek yerleşmeleri bu iki dilde farklılıklar meydana getirmiştir. Daha sonra Mısır'da bu iki Türk kavminin tekrar yakınlaşması bu devir dil yadigârlarında Kıpçakça ve Türkmence sözcük ve özelliklerin kesin olarak ayırt edilmesinde bazı güçlükler ortaya çıkarmıştır (bkz. Karamanlıoġlu 1994, 19).

Oġuzca Eylemlerin Eski Kıpçak Türkçesindeki Karşılıkları

XI. yüzyılda başlayan Oġuz-Kıpçak etkileşimini sözcüklerden hareketle görebilmemiz mümkündür. Burada *Dīvānu Luġāti't-Türk*'teki Oġuzca kayıtlı eylemlerin Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerindeki varlığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

aŋla- 'anlamak' (Atalay I, 290; Dankoff-Kelly, 9)

< *aŋ+la-* 'anlamak' (Geçişli eylem). Bkz. VEW: 20b; EDPT: 186a; OTWF II: 429.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde *aŋla-* 'telâkki etmek' (TS I, 161) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *aŋla-* 'anlamak' (Atalay 1945, 140); Kİ'te *aŋla-* 'anlamak' (Caferoġlu 1931, 4; Özyetgin 2001, 356); BM'te *aŋla-* 'rozumiec' (Zajaczkowski 1954, 42); KK'de *aŋla-* 'anlamak' (Toparlı 1999, 100); GT'de *aŋla-* 'anlamak' (Karamanlıoġlu 1989, 203); İM'de *aŋla-* 'anlamak' (Toparlı 1992, 500) biçimlerinde bulunmaktadır.

arķa- ‘yoklamak, aramak’ (Atalay I, 283; Dankoff-Kelly, 12)

< *arķa-* ‘araştırmak, aramak’ (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 217a.

Dīvān’da *arķadı* sözcüğü ‘aramak, yoklamak’ anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca *arķadı* sözcüğünün ‘iyilik ve hayır’ anlamında kullanılmasına rağmen, *ķarģadı* sözcüğü ile beraber kullanıldığı zaman ‘şer’ anlamına da geldiği belirtilmiştir. Clauson’da sözcük ‘aramak, araştırmak’ anlamında verilmiştir.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *ara-* ‘yoklamak, tedkik etmek’ (TS I, 185) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden İH’de *ara-* ‘yoklamak, araştırmak’ (KTS: 10) biçiminde bulunmaktadır.

atlan- ‘binmek, çıkmak’ (Atalay I, 255; Dankoff-Kelly, 15)

< *at+la-n-* ‘ata binmek’ (Geçişsiz eylem). Bkz. EDPT: 58a; OTWF II: 591; UW: 269b.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *atlan-* (*ata atlanmaķ*) ‘ata binmek’ (TS I, 276) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden Kİ’te *atlan-* ‘ata binmek’ (Caferoğlu 1931, 7; Özyetgin 2001, 364) biçiminde bulunmaktadır.

ayıt- ‘sormak’ (Atalay I, 215; Dankoff-Kelly, 17)

< *ay-it-* ‘konuşmak, sormak’ (Geçişli eylem). Bkz. VEWT: 10a; EDPT: 268b; OTWF II: 763; UW: 309b.

Dīvān’da *ayıtı* sözcüğü sordu anlamındadır; ama Oğuzların söylemek anlamında kullandıkları ve bunun kurala aykırı olduğu belirtilmiştir.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *ayıtmaķ* (*eyitmek, ayıtmaķ, eytmek, etmek, itmek*) ‘söylemek, demek, anlatmak’ (TS I, 323) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerin TZ’de *ayıt-* ‘ayıtmaķ, söylemek’ (Atalay 1945, 145); Kİ’te *ayıt-* ‘söylemek’ (Caferođlu 1931, 8; Özyetgin 2001, 370); BM’te *ayıt-* ‘mówić’ (Zajaczkowski 1954, 41); TA’de *ay(i)t-* ‘demek, söylemek’ (Toparlı 2000, 90); DM’de *ayıt-* ‘söylemek, demek’ (Toparlı 2003, 73), GT’de *ayıt-* ‘söylemek, demek’ (Karamanlıoğlu 1989, 209); İM’de *ayıt-* ‘söylemek, demek’ (Toparlı 1992, 505); MG’te *ayıt-* ‘ayıtmaķ, söylemek’ (KTS: 18) biçimlerinde bulunmaktadır.

baķır- ‘bağırmak (deve)’ (Atalay III, 186; Dankoff-Kelly, 65)

< *baķır-* ‘bağırmak’ (Geçişsiz eylem). Bkz. EDPT: 318a.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde tespit edilememiştir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden İH’de *bağır-* ‘(koyun) melemek’ (KTS: 21) biçiminde bulunmaktadır.

buyur- ‘buyurmak, emretmek’ (Atalay III, 186; Dankoff-Kelly, 82)

< *buyur-* ‘zorlamak’ (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 387b; OTWF II: 463; Berta 1996, 2. 27.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *buyurmaķ* ‘emretmek, (saygı gösterilen kimse) söylemek, demek’ (TS I, 731) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerin TZ’de *buyur-* ‘buyurmak’ (Atalay 1945, 159); Kİ’te *buyur-* ‘emretmek’ (Caferođlu 1931, 24; Özyetgin 2001, 419); BM’te *buyur-* ‘rozkażywać’ (Zajaczkowski 1954, 48); TA’de

buyur- 'buyurmak, emretmek' (Toparlı 2000, 98); KK'te *buyur-* 'emretmek, buyurmak' (Toparlı 1999, 106); DM'de *buyruk* 'emir' (Toparlı 2003, 79); GT'de *buyur-* 'buyurmak, emretmek' (Karamanlıoġlu 1989, 233); İM'de *buyur-* 'emretmek' (Toparlı 1992, 513); İN'da *buyur-* 'buyurmak, emretmek'; KF'da *buyur-* 'buyurmak, emretmek'; KFT'de *buyur-* 'buyurmak, emretmek'; MG'te *buyur-* 'buyurmak, emretmek'; MS'de *buyur-* 'buyurmak, emretmek' (KTS: 39) biçimlerinde bulunmaktadır.

bildüz- 'bildirmek, öğretmek' (Atalay II, 202; Dankoff-Kelly, 72)

< *bil-düz-* (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 335a; OTWF II: 707.

Dīvān'da sözcüğün Oġuzca olduğunu öbür Türklerin böyle söylemediği kaydı geçmektedir.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde krş. *bildirdi ola* 'bildirdi mi' (TS I, 549) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de krş. *bildir-* 'bildirmek' (Atalay 1945, 152); DM'de *bildür-* 'bildirmek' (Toparlı 2003, 76); GT'de *bildür-* 'bildirmek, belli etmek' (Karamanlıoġlu 1989, 221); İM'de *bildür-* 'bildirmek' (Toparlı 1992, 509) İN'da *bildür-* 'bildirmek, tanıtmak'; KF'da *bildür-* 'bildirmek, tanıtmak'; KFT'de *bildür-* 'bildirmek, tanıtmak'; MG'te *bildür-* 'bildirmek, tanıtmak'; MS'de *bildür-* 'bildirmek, tanıtmak'; RH'de *bildür-* 'bildirmek, tanıtmak' (KTS: 30) biçimlerinde bulunmaktadır.

çaķ- 'çakmak, eriştirmek' (Atalay II, 17; Dankoff-Kelly, 87)

< *çaķ-* 'vurmak, çarpmak, iftira etmek, dili sokabilen' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 405b; Berta 1996, 2. 32.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde *çaķmak* 'aksettirmek' (TS II, 803) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *şaķ-* 'yanıkmak' (Atalay 1945, 245); Kİ'te *çaķ-* 'gammazlamak, ihbar etmek' (Caferoġlu 1931, 27; Özyetgin 2001, 424); TA'de *çaķ-* 'birini bir büyüğe şikâyet etmek' (Toparlı 2000, 99); KK'de *çaķ-* 'şikâyet etmek' (Toparlı 1999, 106); GT'de *çaķ-* 'ihbar etmek, ifşa etmek' (Karamanlıoġlu 1989, 237); KFT'de *çaķ-* 'erişmek' (KTS: 45) biçimlerinde bulunmaktadır.

çat- 'katmak, eklemek' (Atalay II, 294; Dankoff-Kelly, 88)

< *çat-* 'getirip birleştirmek' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 402a.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde *çatmak* 'birbirine bağlamak, tutturmak; parçalarını birbirine tutturmak suretiyle bir şey yapmak; karşılaşmak, dokunmak, çarpmak' (TS II, 838) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden Kİ'te *çat-* 'kumaşların kenarını birbirine eklemek, dikmek' (Caferoġlu 1931, 27; Özyetgin 2001, 428) biçiminde bulunmaktadır.

et- 'koymak, kılmak' (Atalay I, 171; Dankoff-Kelly, 29)

< *ét-* 'düzenlemek, düzene koymak' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 36b.

Dīvān'da *etti* sözcüğü için deġişik anlamlar verilmiştir. Oġuzların bir şey yaptıkları zaman *etti* sözünü kullandıkları, öbür Türklerin ise *kıldı* dediklerini ve Oġuzların bu sözcüğü kadınla çiftleşmekte kullandıkları için kadınlar sıkılmasın diye bu sözcüğü bıraktıkları belirtilmiştir.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde *itmelü eylemek* 'edecek hale getirmek, etmeġe mecbur etmek; *itmeyesüz* 'etmeseydik' (TS III, 2129) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *et-* 'etmek, eylemek' (Atalay 1945, 170); Kİ'te *it-* 'etmek' (Caferoġlu 1931, 41; Özyetgin 2001, 485); TA'de *it-* 'yapmak, etmek (yardımcı

eylem) (Toparlı 2000, 110); GT'de *it-* 'etmek, yapmak' (Karamanlıoğlu 1989, 281); İM'de *it-* 'etmek' (Toparlı 1992, 542); KF'da *et-* 'yapmak, etmek'; RH'de *et-* 'yapmak, etmek' (KTS: 77); BV'da *it-* 'etmek, yapmak'; İN'de *it-* 'etmek, yapmak'; KF'da *it-* 'etmek, yapmak'; MG'te *it-* 'etmek, yapmak'; MS'de *it-* 'etmek, yapmak' (KTS: 116); KFT'de *id-* 'yapmak, etmek, eylemek' (KTS: 106) biçimlerinde bulunmaktadır.

ıaytar- 'çevirmek, döndürmek' (Atalay III, 193; Dankoff-Kelly, 135)

< *ıayıt-ar-* 'geri çevirmek, geri döndürmek' (Geçişli eylem). Bkz. Räsänen 1957, 153; EDPT: 675a.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *ıaytarmaı* (*ıayturmaı*) 'çevirmek, döndürmek, iade etmek' (TS IV, 2387) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden Kİ'te *ıaytar-* 'geri döndürmek' (Caferoğlu 1931, 74; Özyetgin 2001, 507); KK'de *ıaytar-* 'geri vermek' (Toparlı 1999, 112); TA'de *ıaytur-* 'geri vermek, çevirmek, reddetmek' (Toparlı 2000, 115); GT'de *ıaytar-* 'çevirmek, geri döndürmek' (Karamanlıoğlu 1989, 291); İM'de *ıaytur-* 'geri vermek' (Toparlı 1992, 549) biçimlerinde bulunmaktadır.

keltür- 'getirtmek' (Atalay II, 195; Dankoff-Kelly, 101)

< *kel-tür-* 'getirmek' (Geçişli eylem). Bkz. Räsänen 1957, 159; EDPT: 716b; OTWF II: 805; Berta 1996, 184.

Kâşgarlı sözcük için Oğuz dilinde /t/ ile öbür Türklerde /d/ ile olduğunu belirtmiştir.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *getürmek* 'nakletmek, hikâye etmek, rivayet etmek; tercüme etmek, çevirmek' (TS III, 1673) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *keltir-* 'getirmek' (Atalay 1945, 193); Kİ'te *keltür-/ketür-* 'getirmek' (Caferoğlu 1931, 44; Özyetgin 2001, 512); TA'de *keltür-* 'getirmek' (Toparlı 2000, 116); KK'de *keltir-* 'getirmek' (Toparlı 1999, 113); DM'de *keltir-* 'getirmek' (Toparlı 2003, 909); GT'de *keltür-* 'getirmek' ve *kiltür-* 'getirmek' (Karamanlıoğlu 1989, 292-302); İM'de *keltür-* 'getirmek' (Toparlı 1992, 550); İN'de *keltür-* 'getirmek'; RH'de *keltür-* 'getirmek' (KTS: 137); BV'da *kiltür-* 'getirmek'; MG'te *kiltir-* 'getirmek' (KTS: 148) biçimlerinde bulunmaktadır.

ıarıı- 'karışmak' (Atalay II, 134; Dankoff-Kelly, 128)

< *ıar-ıl-* 'karıştırmak' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 658b; OTWF II: 662.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *ıarıılmaı* 'karışmak, karıştırılmak' (TS IV, 2300) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden TZ'de *ıarııl-* 'boğazda bir şey kalmak, boğaza durmak, boğaz tıkanmak; karışmak' (Atalay 1945, 185) biçiminde bulunmaktadır.

küı- 'gözlemek, gütmek' (Atalay III, 441; Dankoff-Kelly, 115)

< *küı-* 'beklemek, koyun toplamak' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 701a; Berta 1996, 2. 60.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *gütmek* 'takip etmek, riayet etmek, kollamak' (TS III, 1883) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *küt-* 'gütmek' (Atalay 1945, 215); KK'de *küt-* 'gütmek' (Toparlı 1999, 118); KFT'de *küd-* 'gütmek, olatmak' (KTS: 167) biçimlerinde bulunmaktadır.

küs- 'küsmek' (Atalay II, 12; Dankoff-Kelly, 115)

< *küs-* 'küsmek, darılmak' (Geçişsiz eylem). Bkz. EDPT: 748b.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde *küsü* 'küsmek, dargınlık' (TS IV, 2777) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden TZ'de *küs-* 'küsmek' (Atalay 1945, 215); TA'de *küs-* 'küsmek, darılmak' (Toparlı 2000, 127); KK'de *küs-* 'küsmek, kızmak' (Toparlı 1999, 118) biçimlerinde bulunmaktadır.

savaş- 'savaşmak, çarpışmak' (Atalay II, 102; Dankoff-Kelly, 157)

< *sava-ş-* 'çatışmak, kavga etmek' (Geçişsiz eylem). Bkz. EDPT: 793a.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde *savaş-* 'kavga, muharebe, mücadele, harp, mukatele' (TS V, 333) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden TZ'de *savaş-* 'savaşmak, cenk etmek' (Atalay 1945, 234); BM'te *savaş et-* 'sprzeczać się, spieraćć się, klócić się, walczyć' (Zajączkowski 1954, 69); TA'de *savaş-* 'savaşmak' (Toparlı 2000, 135); DM'de *savaş-* 'savaşmak' (Toparlı 2003, 104) biçimlerinde bulunmaktadır.

satğaş- 'rastgelmek, kavuşmak, ödeşmek, soyuşmak' (Atalay II, 214; Dankoff-Kelly, 156)

< *satğa-ş-* 'kavuşmak, karşılaşmak' (Geçişsiz eylem). Bkz. EDPT: 800b.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde *sataşmak* 'hoşlanılmayan bir şeyle karşılaşmak, istenmeyen bir hale uğramak, duçar olmak; rastlamak, tesadüf etmek' (TS V, 3325) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden BM'te *sataş-* 'spotkać, napotkać' (Zajączkowski 1954, 69); İM'de *sataş-* 'karşılaşmak' (Toparlı 1992, 588); İH'de *sataş-* 'dokunmak, değmek' (KTS: 228) biçimlerinde bulunmaktadır.

soķ- 'sokmak (yılan)' (Atalay II, 18; Dankoff-Kelly, 165)

< *soķ-* 'dövmek, vurmak' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 805a; Berta 1996, 2. 89.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde *sohmaķ* 'sokmak' (TS V, 3499) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçakça Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *soķ-* 'sokmak' (Atalay 1945, 240); TA'de *soķ-* 'bir şeyi bir yere sokmak' (Toparlı 2000, 138); KK'de *soķ-* 'sokmak, içini doldurmak' (Toparlı 1999, 123); GT'de *soķ-* 'sokmak' (Karamanlioġlu 1989, 357); İM'de *soķ-* 'sokmak, girdirmek' (Toparlı 1992, 592); BV'da *soķ-* 'sokmak'; KF'da *soķ-* 'sokmak'; KFT'de *soķ-* 'sokmak'; MG'te *soķ-* 'sokmak'; MS'de *soķ-* 'sokmak'; RH'de *soķ-* 'sokmak' (KTS: 238) biçimlerinde bulunmaktadır.

sor- 'sormak, aramak' (Atalay III, 182; Dankoff-Kelly, 165)

< *sor-* 'soru sormak' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 843b.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde *sora gelmek* 'sormağa gelmek' (TS V, 3511); *soru* 'sual, hesap' (TS V, 3516) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *sor-* 'sormak' (Atalay 1945, 240); Kİ'te *sor-* 'sormak' (Caferoġlu 1931, 92; Özyetgin 2001, 629); TA'de *sor-* 'sormak' (Toparlı 2000, 139); KK'de *sor-* 'soru sormak' (Toparlı 1999, 123); GT'de *sor-* 'sormak' (Karamanlioġlu 1989, 358); İM'de *sor-* 'sormak, ziyaret etmek' (Toparlı 1992, 592); İN'de *sor-* 'sormak'; KF'da *sor-* 'sormak'; KFT'de *sor-* 'sormak'; MS'de *sor-* 'sormak' (KTS: 239) biçimlerinde bulunmaktadır.

taķ- 'takmak' (Atalay II,16; Dankoff-Kelly, 178)

< *taķ-* 'yerleştirmek ya da takmak' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 464b; Berta 1996,

2.101.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *dağmak* 'takmak, kuşanmak' (TS II, 978) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden Kİ'te *tağ-* 'takmak' (Caferoğlu 1931, 99; Özyetgin 2001, 646); GT'de *tağ-* 'takmak' (Karamanlıoğlu 1989, 367); MG'te *tağ-* 'takmak' (KTS: 259) biçimlerinde bulunmaktadır.

tin- 'dinmek, solumak, dinlenmek' (Atalay II, 28; Dankoff-Kelly, 190)

< *tin-* 'soluk almak, rahat, huzur, sakin, konuşmak' (Geçişsiz eylem). Bkz. EDPT: 514a; Berta 1996, 2.108.

Dīvān'da sözcük için Oğuzların bir kimseye söz söylemek istemedikleri zaman *tinma* dedikleri susma anlamında olduğu, öbür Türklerin ise sus anlamında *tin* dedikleri, *tinma* dedikleri zaman susma anlamında olduğu kaydı düşülmüştür.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *dınmak* (*tinmak*) 'ses çıkarmak, söz söylemek' (TS II, 1131) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *tin-* 'solumak, susmak, söylemek, alıkoymak, eğlendirmek' (Atalay 1945, 257); Kİ'te *tin-* 'istirahat etmek, dinlenmek' (Caferoğlu 1931, 104; Özyetgin 2001, 664); TA'de *tin-* 'dinlenmek, istirahat etmek, durmak, kıvıldamamak' (Toparlı 2000, 145); KFT'de *din-* 'dinlenmek, istirahat etmek' (KTS: 62) biçimlerinde bulunmaktadır.

toğ- 'çalmak, vurmak, döğmek' (Atalay III, 268; Dankoff-Kelly, 195)

< *toğ-* 'çarpmak, vurmak, dövmek, örmek' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 467a; OTWF II: 468.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *doğmak* (*toğmak*) 'vurmak, birbirine geçirmek; çakmak, kakmak' (TS II, 1196) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *toğ-* 'dokumak' (Atalay 1945, 260); Kİ'te *toğ-* 'şiddetle vurmak, dövmek; örmek, dokumak' (Caferoğlu 1931, 105; Özyetgin 2001, 672); TA'de *doğ-* 'vurmak, cezalandırmak' (Toparlı 2000, 103); GT'de *toğ-* 'dokumak' (Karamanlıoğlu 1989, 377); İM'de *toğ-* 'dokumak' (Toparlı 1992, 608) biçimlerinde bulunmaktadır.

toğn- 'çarpmak, döğülmek' (Atalay II, 147; Dankoff-Kelly, 195)

< *toğn-* 'dokunmak, çarpılmak' (Geçişsiz eylem). Bkz. EDPT: 471a; OTWF II: 620.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *doğunmak* 'isabet etmek, düşmek, karşı koymak, karşı durmak' (TS II, 1198) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *toğun-* 'dokunmak, çarpılmak' (Atalay 1945, 260); KFT'de *doğun-* 'çakılmak' (KTS: 63) biçimlerinde bulunmaktadır.

tön- 'dönmek' (Atalay III, 184; Dankoff-Kelly, 197)

< *tön-* 'geri dönmek' (Geçişsiz eylem). Bkz. EDPT: 515a.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *dönmek* 'değişmek, bozulmak, bir halden başka bir hale geçmek vazgeçmek, feragat etmek; benzetmek; çevrilmek, tercüme etmek, naklolanmak' (TS II, 1239) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *tön-* 'geri dönmek' (Atalay 1945, 262); Kİ'te *dön-* 'dönmek' (Caferoğlu 1931, 36; Özyetgin 2001, 450); TA'de *dön-* 'dönmek, geri gelmek' (Toparlı 2000, 103); GT'de *tön-* 'dönmek, bir istikamete çevrilmek' (Karamanlıoğlu 1989, 378); İM'de *tön-* 'dönmek'

(Toparlı 1992, 609); BV'de *tön-* 'dönmek' (KTS: 282); KFT'de *dön-* 'dönmek' (KTS: 64) biçimlerinde bulunmaktadır.

tek tur- 'sessiz olmak' (Atalay I, 334; Dankoff-Kelly, 200)

< *tek* 'sadece, sessiz, sessizce' Bkz. EDPT: 475a.

< *tur-* 'durmak' (Geçişsiz eylem). Bkz. EDPT: 529b; Berta 1996, 2.114.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde *dek durmaḡ*, (*dek turmaḡ*, *tek durmaḡ*, *tek durmaḡ*) 'uslu, sessiz, sakin durmak, susmak' (TS II, 1063) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden TZ'de *tek tur-* 'susmak' (Atalay 1945, 254); TA'de *tek tur-* 'susmak, sessiz olmak' (Toparlı 2000, 143); KK'de *tek tur-* 'sakinleşmek, susmak' (Toparlı 1999, 125) biçimlerinde bulunmaktadır.

utan- 'utanmak' (Atalay I, 291; Dankoff-Kelly, 56)

< *utan-* (*uvut+a-n-*) 'utanmak' (Geçişsiz eylem). Bkz. EDPT: 7b.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde *utalmaḡ* 'utanmak' (TS VI, 4003) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *utan-* 'utanmak' (Atalay 1945, 271); Kİ'te *utan-* 'utanmak' (Caferoġlu 1931, 113; Özyetgin 2001, 701); BM'te *utan-* 'wstydzic siğ' (Zajaczkowski 1954, 78); KK'de *utan-* 'utanmak' (Toparlı 1999, 128); GT'de *utan-* 'utanmak' (Karamanlioġlu 1989, 384); BV'da *uvtan-* 'utanmak' (KTS: 295) biçimlerinde bulunmaktadır.

us- 'sanmak' (Atalay I, 166; Dankoff-Kelly, 93)

< *us-* 'düşünmek, sanmak' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 241a.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde tespit edilememiştir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden İH'de *us-* 'yanlış fikirde bulunmak, sanmak' (KTS: 294) biçiminde bulunmaktadır.

yaz- 'yazmak' (Atalay III, 59; Dankoff-Kelly, 220).

< *yaz-* 'yazmak' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 984a; Berta 1996, 2.134.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde *yazmaḡ* 'nakşetmek, resmetmek, süsleyip bezemek' (TS VI, 4457); *yazup yañılmaḡ*, *yañılup yazmaḡ* 'şaşırp yanılmak, hata etmek; hedefe isabet ettirmekte yanılmak' (TS VI, 4459) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *yaz-* 'yazmak' (Atalay 1945, 282); Kİ'te *yaz-* '(yazı) yazmak' (Caferoġlu 1931, 123; Özyetgin 2001, 734); BM'te *yaz-* 'pisaç' (Zajaczkowski 1954, 56); TA'de *yaz-* 'yazmak, çizmek' (Toparlı 2000, 156); KK'de *yaz-* 'yazmak' (Toparlı 1999, 130); DM'de *yaz-* 'yazmak' (Toparlı 2003, 121); GT'de *yaz-* 'yazmak' (Karamanlioġlu 1989, 393); İM'de *yaz-* 'yazmak' (Toparlı 1992, 620); BV'da *yaz-* 'yazmak'; İN'da *yaz-* 'yazmak'; KF'da *yaz-* 'yazmak'; KFT'de *yaz-* 'yazmak'; MG'ta *yaz-* 'yazmak'; RH'de *yaz-* 'yazmak' (KTS: 316) biçimlerinde bulunmaktadır.

yer- 'iğrenmek, beğenmemek' (Atalay III, 185; Dankoff-Kelly, 223)

< *yer-* 'iğrenmek' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 955a.

Bu eylem Tarihî Oġuz Türkçesinde *yermek* 'zemmetmek, kötülemek, kötümsemek, beğenmemek, hor görmek, çekiştirmek, kötü görmek' (TS VI, 4546) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden İH'de *yer-* 'kötü görmek' (KTS: 319) biçiminde bulunmaktadır.

yopla- ~ **yobıla-** 'aldatmak, hile yapmak' (Atalay III, 142-328; Dankoff-Kelly, 230)

< *yob+la-* 'aldatmak, hile yapmak' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 878a.

Dīvān 'da sözcük için Oğuzca ve Kıpçakça kaydı verilmiştir.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde tespit edilememiştir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden İH'de *yobula-* 'alay etmek' (KTS: 325) biçiminde bulunmaktadır.

yun- 'yılanmak, abdest almak' (Atalay III, 66; Dankoff-Kelly, 232)

< *yu-n-* 'yılanmak' (Geçişsiz eylem). Bkz. EDPT: 942b; OTWF II: 631; Berta 1996, 474.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *yunmaḵ* 'yılanmak' (TS VI, 4725); *yuvunmaḵ* (*yuyunmaḵ*) 'yılanmak' (TS VI, 4740) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *yuvun-* 'yılanmak, yunulmak' (Atalay 1945, 290); BM'te *yun-* 'myć się' (Zajączkowski 1954, 57); TA'de *yun-* 'yılanmak' (Toparlı 2000, 160); KK'de *yun-* 'yılanmak' (Toparlı 1999, 132); İH'de *yun-* 'yılanmak'; KF'da *yun-* 'yılanmak'; KFT'de *yun-* 'yılanmak'; MS'de *yun-* 'yılanmak' (KTS: 330) biçimlerinde bulunmaktadır.

yeḡ- 'yenmek, alt etmek (Oğuz-Kıpçak)' (Atalay III, 391; Dankoff-Kelly, 223)

< *yeḡ-* 'fethetmek, zaptetmek' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 942b; Berta 1996, 2.135.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *yeḡmek* 'dayanmak, tahammül etmek, galebe etmek, karşı durmak' (TS VI, 4531) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *yeḡ-* 'yenmek, üst gelmek' (Atalay 1945, 284); BM'te *yen-* 'zwyćieźać, zyskać' (Zajączkowski 1954, 56); KK'de *yin-* 'yenmek, yenilmek' (Toparlı 1999, 131); DM'de *yeḡ-* 'yenmek' (Toparlı 2003, 123); GT'de *yeḡ-* 'yenmek, galip gelmek' (Karamanlıoğlu 1989, 394); İM'de *yen-* 'yenmek, galip gelmek' (Toparlı 1992, 620) biçimlerinde bulunmaktadır.

yarat- 'yaratmak, oranlamak, yapmak' (Atalay II, 315; Dankoff-Kelly, 216)

< *yara-t-* 'yapmak, bulmak' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 959b; OTWF II: 793; Berta 1996, 439.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *yaratḡan* 'yaradan, Tanrı' (TS VI, 4340); *yaratılmaḵ* 'yaradılmak' (TS VI, 4340) şekillerinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *yarat-* 'yaratmak' (Atalay 1945, 279); Kİ'te *yarat-* 'yaratmak' (Caferoğlu 1931, 120; Özyetgin 2001, 725); TA'de *yarat-* 'yaratmak' (Toparlı 2000, 154); KK'de *yarat-* 'yaratmak' (Toparlı 1999, 129); GT'de *yarat-* 'yaratmak' (Karamanlıoğlu 1989, 392); İM'de *yarat-* 'yaratmak' (Toparlı 1992, 628); BV'da *yarat-* 'yaratmak'; KF'da *yarat-* 'yaratmak'; KFT'de *yarat-* 'yaratmak'; MG'te *yarat-* 'yaratmak'; MS'de *yarat-* 'yaratmak'; (KTS: 312); RH'de *yarad-* 'yaratmak' (KTS: 311) biçimlerinde bulunmaktadır.

yut- 'yutmak (Oğuz-Kıpçak)' (Atalay II, 313; Dankoff-Kelly, 235)

< *yut-* 'yutmak, içine çekmek' (Geçişli eylem). Bkz. EDPT: 885b.

Bu eylem Tarihî Oğuz Türkçesinde *yudunmaḵ* (*yutunmaḵ*) 'yutmak, içmek, yavaş yavaş yutmak; zoraki yutmak, yutkunmak' (TS VI, 4702) şeklinde görülmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserlerinden TZ'de *yut-* 'yutmak' (Atalay 1945, 290); Kİ'te *yut-* 'yutmak' (Caferoğlu 1931, 129; Özyetgin 2001, 754); BM'te *yut-* 'polykać=wdychać,

weiagač' (Zajaczkowski 1954, 57); TA'de *yut-* 'yutmak' (Toparlı 2000, 160); KK'de *yut-* 'yutmak' (Toparlı 1999, 132); GT'de *yut-* 'yutmak' (Karamanlıoġlu 1989, 400); İM'de *yut-* 'yutmak' (Toparlı 1992, 623); BV'da *yut-* 'yutmak'; KF'da *yut-* 'yutmak' (KTS: 330) biçimlerinde bulunmaktadır.

Sonuç

Oġuzlar ve Kıpçaklar çeşitli sebeplere baġlı olarak bir arada bulunmuşlardır. Bunun sonucu olarak birbirlerini sosyal, kültürel vb. açılardan etkilemişlerdir. Bu etkileşimin en büyük kanıtı dildir ve müşterek kullanılan sözcüklerdir.

Dīvānu Luġāti't-Türk'teki Oġuzca kayıtlı 34 eylem Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinde tespit edilmiştir. Yapılan karşılaştırma sonucunda bu eylemlerin gerek anlam gerekse şekil açısından paralel olduğu görülmüştür. Bu benzerlik Oġuz-Kıpçak etkileşiminin gücünü göstermesi bakımından önem taşımaktadır. *Dīvānu Luġāti't-Türk* söz varlığı bakımından zengin bir eserdir. Bununla birlikte Memlûk-Kıpçak Türkçesi sözlük ve eserleri de söz varlığının zenginliğiyle dikkati çekmektedir.

Çalışmada tespit edilen eylemlerden 19 kök, 14 türemiş ve 1 birleşik eylem bulunmaktadır. Söz başı ç-/ş- değişimini DLT'teki *çak-*; TZ'de *şak-* örneğinde görebilmekteyiz.

Yapılan bu çalışma Türkçenin söz varlığı ve etimoloji üzerine yapılacak çalışmalara kaynak oluşturacaktır.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

ARAT Reşit Rahmeti. 1955. Kıpçak mad. **İslam ansiklopedisi** c. VI. İstanbul: MEB: 713-716.

ATALAY Besim. 1939. **Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi 1.** c. Ankara: TDK.; 1940. **2.** c. Ankara: TDK; 1941. **3.** c. Ankara: TDK.; 1943. **4.** c. **Dizin 'Endeks'**. Ankara: TDK (1993).

ATALAY Besim. 1945. **Ettuhfet-üz-zekiyye fil Lugati't-Türkiye**. İstanbul: TDK.

BANGUOĖLU Tahsin. 2000. **Türkçenin Grameri**. Ankara: TDK.

BERTA Árpád. 1996. **Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen**. Wiesbaden.

BM: bkz. ZAJACZKOWSKI.

CAFEROĞLU Ahmet. 1931. **Abû Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk**. İstanbul.

CLAUSON Sir Gerard. 1972. **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish**. Oxford: Clarendon Press.

DANKOFF Robert [with James Kelly]. 1982-1985. **Mahmûd al-Kâşyari, Compendium of the Turkic Dialects (Dîwân Luyât at-Turk). I-III**, edited and translated with introduction and indices. Cambridge: Harvard University Press.

Derleme Sözlüğü. 1962-1982. c. 1-12. Ankara: TDK.

DİLÇİN Cem. 1983. **Yeni Tarama Sözlüğü**. Ankara: TDK.

DLT: bkz. ATALAY.

DM: bkz. TOPARLI.

ERDAL Marcel. 1991. **Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II.** Wiesbaden: Otto Harrassow Verlag.

ERGİN Muharrem. 1997. **Türk Dil Bilgisi.** İstanbul: Bayrak Yayınları.

GT: bkz. KARAMANLIOĞLU.

İZBUDAK Veled. 1936. **El-İdrak Haşiyesi.** İstanbul.

İM: bkz. TOPARLI.

KARAHAN Akartürk. 2006. Memlûk- Kıpçak Türkçesi Sözcükleri: Yansıma Fiiller Üzerine Bir İnceleme. **Türklük Bilimi Araştırmaları**, s. 20: 105-124.

KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi. 1963. Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi. **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**. c. XII: 175-184.

KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi. 1989. **Seyf-i Serâyi. Gülistan Tercümesi.** Ankara: TDK

KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi. 1994. **Kıpçak Türkçesi Grameri.** Ankara: TDK.

Kİ: bkz. CAFEROĞLU.

KK: bkz. TOPARLI.

KTS: bkz. TOPARLI.

ÖZYETGİN Melek (2001). **Ebū Hayyān Kitābu'ı- İdrāk Li Lisāni'l- Etrāk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi,** Ankara: Köksav.

RÄSÄNEN Martti. 1957. **Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen.** Helsinki: Studia Orientalia Editit Societas Fennica XXI.

RÄSÄNEN Martti. 1969. **Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen.** Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

RÖHRBORN Klaus. 1977. **Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. I (a-agrıg).** Wiesbaden.

RÖHRBORN Klaus. 1979. **Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. II (agrıglan-anta).** Wiesbaden

RÖHRBORN Klaus. 1981. **Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, III (anta-asanke),** Wiesbaden.

RÖHRBORN Klaus. 1988. **Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, IV (asankelg-ayat),** Wiesbaden.

RÖHRBORN Klaus. 1994. **Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, V (ayıl-ämgäklig),** Wiesbaden.

RÖHRBORN Klaus. 1998. **Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, VI (ämgäksin-ärñäk),** Wiesbaden.

STEİNGASS Francis Joseph. 1892. **Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature.** London: Routledge & K. Paul.

SÜMER Faruk. 1980. **Oġuzlar (Türkmenler)**. İstanbul: Ana Yayınları.

TA: bkz. TOPARLI.

Tarama Sözlüğü I-VI. 1963-1972. Ankara: TDK.

TOPARLI Recep. 2003. **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**. Ankara: TDK.

TOPARLI Recep. 1992. **İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin**. Ankara: TDK.

TOPARLI Recep. 1999. **El-Kavânînu'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lüġati't-Türkiyye**. Ankara: TDK.

TOPARLI Recep. 2000. **Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî**. Ankara: TDK.

TOPARLI Recep. 2003. **Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lüġati't-Türkiyye**. Ankara: TDK.

Türkçe Sözlük. 2005. Ankara: TDK.

TZ: bkz. ATALAY.

ZAJĄCZKOWSKI Ananiasz. 1954. **Słownik Arabsko- Kipczacki z Okresu Państwa Mameluckiego Bułgat Al-Muştaq fi Luġat At-Türk Wa-l-Qıfçaq, Czeşç II. Verba**. Warszawa.